

Каражанова Жанат Кокеновнаның 6D030100 – Құқықтану мамандығы бойынша «философия докторы» (Ph.D) ғылыми дәрежесін алу үшін ұсынылған «Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл (қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері)» тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі күні әлемдік тәжірибеде квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға ерекше көңіл бөлініп отыр, себебі бұл секторлардағы сыбайлас жемқорлық құқықтық мемлекеттің өмір сүруіне кедергі келтіріп, коммерциялық тауарлар мен қызмет көрсетулерді алуға байланысты бәсекелестікке кедергі келтіреді, сондай-ақ адал экономикалық дамуға кедергі жасайды.

Қазақстан Республикасында квазимемлекеттік және жекеше секторлар тез даму үстінде. Бір жағынан, жаңа тетіктер арқылы экономиканы белсенді мемлекеттік реттеуге бағытталған мадақтау шараларының қажеттілігі мақсатқа сай болып келеді. Екінші жағынан, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметі төмен тиімділік көрсетіп отыр және сыбайлас жемқорлық әлеуетінің жоғары болуы орын алады, себебі корпоративтік басқару формальды енгізіледі, жарғылық капиталында мемлекеттің қатысуы бар акционерлік қоғамдардың қызметі ашық емес және табыс әкелмейді. Көптеген квазимемлекеттік сектор субъектілері республикалық бюджет қаражатына ғана сеніп отырады.

Жалпы жекеше сектордағы көптеген кәсіпкерлік қызмет субъектілері елде жарияланған кәсіпкерлерді тексеруге мораторийді пайдаланып, өз қызметінде сыбайлас жемқорлық құбылыстарына орын береді. Осы сектор Қазақстан Республикасы экономикасының 1/3 бөлігін алғандықтан, одан келетін зардап мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлықтан кем болмайтыны ықтимал.

Қазақстан Республикасы экономика министрлігінің Статистика комитетінің 2019 жылдың 1 қаңтарына сай мәліметтері бойынша Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес субъектілерінің тіркелген саны – 1577747.

Демек, квазимемлекеттік және жекеше секторлар экономика саласының көп бөлігін алғандықтан, осы бағыттағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл экономиканың дамуына өз үлесін қосатыны сөзсіз.

«Transparency International» үкіметтік емес ұйымы өзінің басты жыл сайынғы зерттеуін - Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі жариялады. 2019 жылы Қазақстан мүмкін болатын 100 баллдан 34-ін жинап, 180 елдің ішінде 113-орынға ие болды. Өткен жылмен салыстырғанда бұл үш баллға артық және 11 тұрғы бойынша артқанын көрсетеді.

Алайда, осындай нәтижелі іс-қимыл мемлекеттік секторды ғана қамтитыны түсінікті, бірақ квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы

сыбайлас жемқорлық кеңінен орын алып отыр және осы бағыттағы іс-қимылдың қажеттілігін туғызды.

Сыбайлас жемқорлық бұл ғаламдық мәселе, себебі әрбір елде оның орын алуы бар, тек тиімді заңдар мен нақты іс-қимылдар болғанда ғана оны азайтуға болады деп есептеледі.

Қазақстан Республикасында квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жүргізудің нормативтік базасы құрылған. Ол Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. Сонымен бірге, көптеген өзара халықаралық келісімдер: 2003 жылы Стамбул қаласында Стамбул сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі іс-қимыл жоспары бекітілді, 2008 жылдың 4 мамырында «Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы» ратификацияланды, 2019 жылдың 27 тамызында Қазақстан Республикасы мен Еуропа Кеңесі арасындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобы мүшелері өкілдерінің және бағалаушы топтар мүшелерінің артықшылықтары мен иммунитеттеріне қатысты келісімге қол қойылды.

Жыл сайынғы Президент жолдауларында сыбайлас жемқорлық мәселесі басты мәселе ретінде қалып отыр. 2019 жылдың 2 қыркүйегінде Президентіміздің «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты жолдауында сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселесіне аса көңіл бөлінді, нормативтік құқықтық актілердің жемқорлыққа қарсы сараптама жүргізу және мекеме басшысының қызмектерлері үшін жауаптылығы, нақты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл органының қызметкерлерінің жауаптылығы бойынша реформалау бағыттары берілген болатын.

Квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзектілігін ары қарай ашатын 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы әрекет етуде. Стратегияның 4.3 тармағында «халықаралық ұйымдардың деректері бойынша квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлықтың қауіпін оның мемлекеттік сектордағы ауқымдарымен толық салыстыруға болады, -деп көрсетілген. Стратегияда квазимемлекеттік және жекеше секторда есеп беру, шешімдер қабылдау процедураларының ашықтығы мен бақылауда болуын қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-құқықтық тетіктерін енгізу қажеттілігі, сондай-ақ осындай жағдай жасау үшін жекеше секторда сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірқатар басқа шараларды қабылдау, оларды іске асыру кәсіпкерлер үшін инвестициялық климат пен тәуекелдердің нашарлауына әкеп соқтырмайтын жағдайларды енгізу қажеттілігі баса айтылған».

Сөйтіп, елде тек жалпы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылмен қатар, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қарсы іс-қимыл да шетте қалмауы тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-

қимыл оң нәтижесін беріп отырса да, сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар саны көбеюде. Сондықтан, бұл зиянкесті түбінен шабу үшін квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімді болуы тиіс. Оны тиімді жасау үшін оның себептеріне әсер ететін шаралар қажет екені белгілі. Квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар ел экономикасының дамуына кедергі келтіріп, көлеңкелі экономиканың орын алуына жол береді.

Квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлықтың кең етек алуы елдің тұрақты дамуына, әр саланың: ғылымның, білімнің, зияткерліктің, озық технологиялардың ары қарай дамуын тоқтатып, тоқырауға әкеледі. Квазимемлекеттік салаға мемлекет көптеген қаражаттарды салады, оның барлығы белгілі мақсаттарға бөлінеді, бірақ табыс емес, көбінесе қаражаттарды жай қолданумен ғана шектеледі. Жыл сайынғы Есеп комитетінің есептерінде кірістен шығыс көп екені айтылып отыр. Бір жағынан квазимемлекеттік сектор ел экономикасының дамуына үлес қосу үшін құрылса, екінші жағынан заң бұзып нақты нәтижелерге қол жеткізбеу орын алуда. Бұл үшін нақты қылмыстық жауаптылық пен кінәлілерді анықтау іс-шаралары орын алғанда ғана квазимемлекеттік секторды көзделген мақсаттарға жеткізу мүмкін болады. Жекеше секторда кәсіпкерлерге толық мүмкіндіктер жасалған, бірақ қызметін адал емес, жасырын түрде жүргізу, компания ішінде атқарған қызметі бойынша емес, басқа жолдармен өсу бағытында, сондай-ақ корпоративтік ережелерді сақтамай сыбайлас жемқорлық құбылыстарына жол беру бар.

Квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары жылдан жылға өсу үстінде. Квазимемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтарды нақты анықтау қиындық туғызады, себебі квазимемлекеттік сектор субъектілерінде басқару функциясын орындайтын адамдарды Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің статистикалық есептерінен бөліп алу мүмкін емес, оларды барлық мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген тұлғалармен бірге қосып көрсеткен. Сондықтан, сол мәліметтер есепке алынады. Ал жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары бойынша ондай мәселе жоқ, себебі олар нақты статистикалық есепте Қылмыстық кодекстің «Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген тарауында көзделген.

Статистикалық мәліметтерге жүгінсек, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары 2016 жылы - 448, 2017 жылы - 471, 2018 жылы - 455, 2019 жылы – 427 санын құраған. Бұл осы секторлардағы тіркелген қылмыстық бұзушылықтар ғана, нақты хабарланған фактілердің саны одан да көп болуы

мүмкін, адамдар бұл әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық болмайды немесе бұл жағдай өзінің көп уақытын алады деп хабарламайды, сондықтан олар латентті сипатта қала береді. Сонымен бірге, сотқа дейін жеткен істердің саны да аз, мәселен, 2019 жылы жалпы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары бойынша – 2245 іс тіркелсе, тергеумен аяқталғандар – 1830 іс, ал сотқа дейін 1653 іс ғана жеткен.

Сондықтан, статистикалық мәліметтер объективтік ақиқатқа сай келмейді деп толығымен пайымдай алмаймыз, сондай-ақ оның мөлшерін анықтау қиындыққа соғады.

Бұқаралық ақпарат құралдарында квазимемлекеттік сектор жағдайы түсінікті, жекеше секторда бірден сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектісіне теңей салу ұсыныстары айтылған болатын.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектісін жай ғана теңей салу қылмыстық құқық ғылымында мәселені шеше қоймайды, бұл бағытта ойластырылған кешенді ғылыми зерттеу қажет. Бір жағынан, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының құрамдары толық жетілдірілмеген екенін көрсетіп отыр. Екінші жағынан, қазіргі кезде отандық қылмыстық заңнамада квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының орнын түсіну, оларды дұрыс саралау, оларды жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықтың пайда болу ерекшеліктері, оларға қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру бағыттары ашық мәселелер және әлі күнге дейін шешімін таппаған. Сонымен, жоғарыда көзделген жағдайлардың барлығы диссертациялық зерттеудің өзектілігі мен тақырыпты тандаудың қажеттілігін анықтаған.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Диссертациялық зерттеудің тақырыбы бойынша әсіресе, жалпы танылған сыбайлас жемқорлыққа қатысты көптеген ғылыми зерттеулер бар екені белгілі. Ол конституциялық құқық, қылмыстық құқық, криминология, философия, саясаттану, экономика және тарих саласындағы ғалымдармен кеңінен зерттелген.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары саласындағы қылмыстық құқық теориясында А.Н. Ағыбаев, И.Ш. Борчашвили, Б.В. Волженкин, Э.Н. Жевлаков, Ү.С. Жекебаев, Е.І. Қайыржанов, Hans Lensing, Н.А. Лопашенко, А.В. Наумов, Р.Т. Нұртаев, С.М. Рахметов, М.-L. Rassat, G. Stessens, А.А. Смағұлов, Р.К. Шаймуллин, А.В. Шнитенков, П.С. Яни сияқты ғалымдардың еңбектеріндегі құнды материалдар толық зерттелінеді.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстылығын зерттеген ғалымдар ішінен: В.А. Авдеев, Ю.А. Воронин, R. Broadhurst, Драго Кос (Drago Kos), M. Joutsen, J. Kегänen, С.Д. Красноусов, П.И. Левченко, Р.Т. Нұртаев, Г.Р. Рүстемова, М.О. Нүкенов, Т.Я. Хабриева, Ю.А. Чиханчин, М.Я. Ячкуринских еңбектеріндегі ой-пікірлері талқыға салынады.

Сыбайлас жемқорлықпен күрес және іс-қимыл бойынша отандық және шетелдік ғалымдармен диссертациялар қорғалды: С.А. Гордейчик (1997 ж.), С.В. Изосимов (1997 ж.), Л.А. Солдатова (2002 ж.) С.С. Черобедов (2008 ж.), Е.С. Койбаков (2010 ж.) С.Д. Красноусов (2012 ж.) заң ғылымдары

кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін ізденген диссертациялық зерттеулер, Ж. Құмарбекқызы (2017 ж.), Ж.А. Мамитова (2017 ж.) құқықтану мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ізденген диссертациялар қорғалған. Бұл диссертациялардың барлығы дерлік сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізудің жеке бағыттарын зерттеуге арналған, сондықтан осы ғылыми зерттеуге ол негіз ретінде қолданылады.

Алайда, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағытындағы қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерін ашатын бірде бір докторлық диссертациялар жоқтың қасы. Әрбір ғылыми зерттеуде сыбайлас жемқорлықтың әр тұстары және белгілі бір түрлері ғана зерттелінген.

Сондықтан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселесі өзекті болып тұрған заманда, квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерін толық зерттеуге негіз бар және оған қарсы іс-қимыл шаралары бойынша ұсыныстар әзірлеу тәжірибелік маңызды сипат алуда.

Зерттеу объектісі – квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастар; Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде көзделген квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы.

Зерттеу пәні – квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері, әсіресе квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық ұғымын қалыптастырудағы теориялық кемшіліктер; сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру; квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың теориялық тұжырымдамаларын талдау және жетілдіру жолдарын ұсыну; квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың криминологиялық сипаттамасын беру, осы бағыттағы қылмыстылықтың жағдайы мен таралуын түсіну; отандық және шетелдік озық тәжірибені зерттеу болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты - квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерін ашып, қылмыстық заңға ұсыныстар әзірлеу және квазимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру болып табылады.

Осы көзделген мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей **міндеттер** қойылды:

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық ұғымының қазіргі қалыптасуын ашып, оған анықтама беру;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауаптылықтың тарихи аспектілерін зерттеу;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының түрлерін анықтау мәселелерін талдап, тиімді жіктеу бағытын ұсыну;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары үшін жауаптылықты көздейтін отандық және шетелдік заңнаманы салыстырмалы зерттеу;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының құрамдарын талдау, заңдағы кемшіліктерді анықтау;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың себептері мен жағдайларын зерттеу, қылмыскер тұлғасын сипаттау;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың шетелдік озық тәжірибесін талдау;

- квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылды жетілдіру бағыттарын беру және ұсыныстарды тұжырымдау.

Зерттеу жұмысының әдістемелік негізін - зерттеудің диалектикалық әдісі, жалпы ғылыми және арнайы әдістері жатады.

Атап айтқанда, зерттеу барысында тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, фомальды-логикалық, лингвистикалық және статистикалық әдістер қолданылды. Кей жағдайларда, экономика, психология, педагогика және әлеуметтану ғылым салаларының әдістері есепке алынды.

Зерттеудің теориялық негізіне – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға қатысты мемлекет және құқық теориясы, әкімшілік құқық, қылмыстық құқық және криминология ғылымдары бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, ой-пікірлері пайдаланылды.

Зерттеудің нормативтік негізіне – Қазақстан Республикасының Конституциясы; отандық және шетелдік қылмыстық және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл заңнамасы; сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл сұрақтарын реттейтін өзге нормативтік-құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің эмпирикалық базасын – Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының 2017-2019 жылдардағы әртүрлі облыстарда қаралған қылмыстық істер бойынша материалдары; 2015-2019 жылдардағы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитет мәліметтері; Қазақстан Республикасының әртүрлі аумақтарында жасалған сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары 100 қылмыстық істердің материалдарын зерттеу нәтижелері; Интернет желісіндегі жүргізілген әртүрлі сауалнама нәтижелері; басқа авторлармен жүргізілген ұқсас зерттеулер нәтижелері құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертация 2014 жылғы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің және оны қолдану практикасының

тиімділігі негізінде жазылған, квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектісін зерттеуге арналған алғашқы кешенді зерттеу болып отыр.

Диссертациялық зерттеу көлемінде квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық ұғымына кешенді анықтама берілді; квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлықтың тарихи аспектілері зерттелінді; теориялық тұрғыда квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлерін жіктеу теориялары талқыланды; квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылықты көздейтін нормалардың тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 19-бабына, 40-бабының 4-бөлігіне, 41-бабының 2.1 бөлігіне, 361-1 бабын, 366-бабының 1-бөлігіне, 253-бабының 1,4 бөліктеріне жаңа мәтінде толықтырулар мен өзгертулер енгізілді; шетелдік тәжірибені зерттей келе, квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған субъект ретінде - заңды тұлғаларды жауапкершілікке тартудың тұжырымдары зерттелініп мәселені шешудің жолдары ұсынылды; квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикалық мәліметтерін зерттей келе, олардың себептері мен жағдайлары анықталып іс-қимыл шаралары ұсынылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын жүзеге асыру және «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңының тиімділігін жоғарлату мақсатында квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлықтың авторлық анықтамасы берілді: «Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық деп квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы субъектілермен өздерінің лауазымдық өкілеттіктерін өзіне немесе үшінші тұлғаларға мүліктік немесе мүліктік емес игіліктер мен артықшылықтар алу мақсатында пайдаланумен байланысты құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), сол сияқты делдалдар арқылы мүліктік немесе мүліктік емес игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) жасауды айтамыз». Осы ұғымды 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 6-1 тармақшасына енгізу ұсынылды.

2. Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың тектік объектісін мүдде ұғымы арқылы беру негізделді. Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде тектік объектілері ұқсас екі тарауды қамтиды деп

санауға болады: біріншісі 9-тарау «Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» және 15-тарау «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар». Осы екі тараудың тектік объектілері – бағыттар бойынша қызмет мүдделері табылады. Заң техникасы мен түсініктемесі болу мақсатында және бірдей тектік объектісінің болуына байланысты осы тарауларды біріктіретін «Сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтары» деген тарауға енгізу керек. Осындай өзгерістер енгізу сыбайлас жемқорлық үшін жауаптылыққа тартуды жеңілдетеді, қылмыстарды тез саралауға мүмкіндік туғызады.

3. Халықаралық және отандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормативтік базаның және тергеу мен сот практикасын ескеріп, қылмыстық құқық бұзушылық затын «мүліктік емес қызметтер, құқықтар, артықшылықтар» арқылы кеңейту мақсатында парақорлық қылмыстар бойынша олардың диспозициясын толықтыру ұсынылды: Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 366-бабының 1-бөлігіне және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 253-бабының 1-бөлігі мен 4-бөлігіне «... сондай-ақ мүліктік емес қызметтерді көрсету, мүліктік емес құқықтар мен өзге де құқыққа қайшы артықшылықтарды ...».

4. Сот-тергеу практикасы көрсеткендей, көптеген лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану бойынша істерде лауазымды адам болып табылатын адамдардың, қылмыстық жауаптылыққа тартылған екінші лауазымды адамға беделінің әсері салдарынан іс-әрекет жасағандығын дәлелдеу қиындыққа соғады және олар қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. Осындай жағдайдың қалыптасуы әртүрлі шенеуніктердің квазимемлекеттік және жекеше секторға өз беделінің арқасында туыстарын, балаларын жоғары лауазымдарға орналастырады. Осы жағдайды болдырмау мақсатында Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 361-1 «Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалануға оқталу» бабын енгізу ұсынылды.

5. Квазимемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтар түсініктемелік аппаратында кемшіліктер анықталып, оны шешу жолдары белгіленді:

- ҚР ҚК мен «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңының арасында «қызметтік өкілеттіктер» және «лауазымдық өкілеттіктер» ұғымдары арасында түсіністік аппаратында келіспеушіліктер бар, сондықтан Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 361-бабының 1-бөлігінде «қызметтік өкілеттіктер» ұғымы мен «лауазымдық өкілеттіктер» ұғымы арасында түсіністік аппаратында сәйкестік болу үшін «лауазымдық өкілеттіктер» ұғымын «қызметтік өкілеттіктер» ұғымының орнына пайдалану керек.

- «мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектінде басқарушылық функцияларды орындайтын адам» ұғымы анықтамасы мен «коммерциялық немесе өзге ұйымда басқару функцияларын орындайтын

адам» ұғымы анықтамасына ұқсас, бірақ кейбір белгілерінде ұғым толық емес екені анықталды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 19-тармағында ... мемлекеттің үлесі елу пайыздан асатын ұйым болып табылмайтын ұйымда... деген белгіні осы ұғым анықтамасын толықтыру барысында қолдануға болады. Анықтама толық болу үшін және екі заңда анықтамаларда сәйкестік болу үшін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабына 28-2 тармағына «мемлекеттік ұйымда немесе квазимемлекеттік сектор субъектінде басқарушылық функцияларды орындайтын адам» анықтамасын енгізуді және «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 2-1 тармағын «...мемлекеттің үлесі елу пайыздан асатын ұйым болып табылмайтын ұйымда...» деген сөздермен толықтыру ұсынылды.

6. Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының субъектісі ретінде заңды тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту және жаза түрлерін қолдану мәселесін шешу жолдары берілді: 1) заңды тұлғалардың кінәсі қылмыстық құқық бұзушылық үшін оның басшысы немесе басқару функцияларын орындайтын адам кінәсіне байланысты болу керек; 2) заңды тұлғаларға арнайы бұрын сонды болмаған соттылық жүктелуі тиіс; 3) жазалардың ішінен кеңінен қолданылып жүрген келесі жазаларды қолдануға болады: 1) айыппұл; 2) заңды тұлғаның қызметін шектеу, оның ішінде белгілі бір қызмет түрлерімен айналысуға тыйым салу. Ол үшін арнайы ашық электронды реестрге енгізу (ол сотталғандыққа ұқсас болады) – ол реестрді сотталғандығы бар заңды тұлғалар реестрі деп атау ұсынылды.

7. Квазимемлекеттік және жекеше секторлардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарына қарсы келесі іс-қимыл тиімді болу үшін нақты шаралар анықталды. Келесі шараларды қолдануды ұсынамыз:

- «қоғам-мемлекет-қоғам» бағытында әртүрлі квазимемлекеттік және жекеше сектордағы қабылданған шешімдер жайлы қоғам білетіндей етіп арнайы ұялы қосымша жасау арқылы байланысқа шығуға болады;

- квазимемлекеттік және жекеше сектордағы субъектілердің қызметі жайлы азаматтардың ақпаратқа қол жетімділігін қамтамасыз ету керек, әсіресе Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі сайтында осындай мәліметтерді әртүрлі компаниялар жайлы орналастыруға болады;

- заманауи әдеп пен бизнесті адал жүргізу қағидаларын сақтау мақсатында «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасына жекеше сектор саласында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жүргізетін арнайы – Жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Комитетін құру ұсынылды;

- квазимемлекеттік және жекеше секторда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет пен құқықтық сананы қалыптастыру. Бұл жұмыста «Халықты құқықтық насихаттау және құқықтық ағарту туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдану қажеттілігі негізделді;

- квазимемлекеттік және жеке секторларда сыбайлас жемқорлыққа жағдай туғызатын жолдарды жою керек. Ол үшін кез келген ұйымда басқару мен бақылаудың тиімді жүйесін енгізу керек. Егер кез келген компания басшылығы өз ұйымын бақылауда ұстай алса, онда сыбайлас жемқорлық құбылыстарына жол бермейді және оның пайда болғанында жол кесу шараларын қолдана алады. Сондықтан, осындай компанияларда тәуелсіз аудитормен қатар, қызметкерлерін полиграфта адалдыққа тексеру үшін мамандарды тарту көзделуі қажет.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы – қылмыстық құқықтың және криминологияның дамуына үлкен үлес қосады, себебі квазимемлекеттік және жеке секторлардағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру және оны қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерде қарастыру бағытында теориялық көзқарастар жүйесіндегі кемшіліктер орнын толтырады.

Диссертациялық зерттеуде ұсынылған негізгі тұжырымдар қылмыстық құқықтың теориялық мәселелерін жетілдіруге көмектеседі және «Қылмыстық құқық (ерекше бөлім)», «Криминология», «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» сияқты пәндерді оқытуда қолданылуы мүмкін. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл құқығы» жаңа арнайы пәнін құрастыру барысында да қолдануға болады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы – диссертациялық зерттеу бойынша жасалған зерттеу нәтижелері мен қорытындылары қылмыстық заңнаманы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру барысында заңшығарушымен, құқық қорғау және сот органдарының тәжірибесінде, квазимемлекеттік және жеке секторларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларын жүзеге асыру барысында құқық қорғау органдарымен, кәсіпкерлік субъектілерімен тағы басқа ұйымдармен қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық зерттеу Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің қылмыстық-құқықтық кафедрасында даярланды, рецензияланды және талқыланды.

Диссертация тақырыбы бойынша әзірленген жарияланымдар:

1. Меры противодействия коррупционной преступности в квазигосударственном и частном секторах Республики Казахстан //Всероссийский криминологический журнал. - 2017. - Т. 11, № 1. - С. 190–204. - DOI: 10.17150/2500-4255.2017.11(1). С.190-204.

2. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстылығын алдын алудың өзекті мәселелері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. №3 (118). – Астана: ЕҰУ, 2017. - Б. 509-512.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы көзқарасты қалыптастырып алдын алуда мемлекеттік органдар қызметінің ролі // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы.– 2017. – № 5 (120). – Астана: ЕҰУ. – Б. 510-516.

4. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық ұғымының қалыптасуы туралы мәселесіне // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. - №1 (55). – Астана, 2019. 168-173.

5. К понятию коррупции в квазигосударственном и частном секторе Республики Казахстан // Уголовный закон: современное состояние и перспективы развития: материалы II Международной научно-практической конференции, приуроченной ко дню принятия Уголовного Кодекса РФ. – Воронеж, 2018. – С.377-384.

6. Совершенствование антикоррупционного законодательства в квазигосударственном и частном секторе Республики Казахстан // «Қылмыстық юстиция қызметінің конституциялық қағидаларын жүзеге асыру аясында заңнамаларды одан әрі дамытудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының жинағы, 2018 жылғы 25 мамыр. - Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2018. Б. 208-211.

7. Проблемы противодействия коррупции: анализ законодательства //«Дидактический мост: Европа-Азия». Сборник материалов международного образовательного форума. – Семей: Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, 2018. -С.298-301.

8. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық үшін жауаптылықты көздейтін заңнаманы жетілдірудің кейбір сұрақтары // Қазақстан Республикасының Конституция күніне арналған «Конституция және қоғам мен мемлекеттің жаңғыруы» атты халықаралық ғылыми практикалық конференция материалдарының жинағы (30 тамыз 2017 ж.) /Жалпы ред. басқарған И.И. Рогов, А.О. Шәкіров, Е.Б. Сыздықов. Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2017. - Б. 335-338.

9. Зарубежный опыт борьбы с коррупцией в квазигосударственном и частном секторе: анализ международно-правовых актов //«Актуальные вопросы противодействия коррупции: взгляд ученого и практика»: Материалы Международной заочной научно-практической конференции. / Гл. ред. Ш.А. Курманбаева. – Семей:Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет. - 2018. С.59-61.

10. Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлық қылмыстылығына қарсы әрекет етудің өзекті сұрақтары //«Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің хабаршысы» халықаралық журналы № 3 (39), Семей, 2018. – Б.99-104.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысының құрылымы белгілер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш бөлімнен, 8 бөлімшеден, қорытынды мен пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.